

एक भारतीय नागरिक म्हणून सध्याच्या अर्थव्यवस्थेसंबंधात काही सत्ये आपणास सांगावीशी वाटतात .

आपली आर्थिक प्रगती ही तंत्रज्ञान (टेक्नॉलॉजी) आणि त्यावर आधारित उद्योग (इंडस्ट्री) यांवर आधारलेली आहे . सदर दोनही गोष्टींसाठी लागणारी ऊर्जा आणि कच्चा माल यांसाठी निसर्ग हा एकमेव पुरवठादार असतो .

आता आपली प्रगती ज्या शास्त्रांमुळे झाली त्यापैकीच भौतिकशास्त्रामधील थर्मोडायनॅमिक्सचा एक नियम आपल्याला काय सांगतो ते पाहू . ऊर्जेचा वापर करून मूलपदार्थाचे कच्च्यामालाचे रूप बदलले तर रूपांतरित उत्पादन हे नेहमी मूळ कच्च्यामालापेक्षा कमी असते . उदाहरणार्थः खाणीतून काढलेले एक हजार टन येवढे लोखंडी खनिज हे शुद्ध लोखंडात परावर्तित झाल्यावर त्याचे वजन भरते शंभर टनाच्या आसपास . म्हणजे नऊशे टन एवढा टाकाऊ माल बाजूला पडतो . अर्थशास्त्रात याला 'तोटा' असे म्हटले जाते . प्रश्न असा उभा राहतो की हा तोटा आज पर्यंत कसा सहन केला गेला? तेव्हा लक्षात आले की प्रत्येक उद्योग प्रधान देशाने आपल्या अंकित असलेल्या वसाहतींमधून हा कच्चा माल आणि ऊर्जा आणि श्रम जवळपास मोफत मिळविले . म्हणून तर जगातील उद्योग व तंत्रज्ञान येथवर पोहचू शकले . पण इंग्रजांची वसाहत असलेला आपला देश स्वतंत्र झाल्यावर हे शक्य नव्हते . आपलाच निसर्ग, आपलाच कच्चा माल, आपलीच ऊर्जा आणि आपलेच श्रम . पण कोणीतरी तोटा सोसणे आवश्यक होते . ते काम केले आपल्या सरकारने अनुदानाच्या सबसिडीच्या रूपात . जेवढी मोठी इंडस्ट्री तेवढा जास्त कच्च्या मालाचा वापर आणि तेवढाच जास्त तोटा .

या सगळ्यामुळे सध्याचे उद्योग अशा चैनीच्या वस्तूंच्या उत्पादनाकडे वळले आहेत ज्यांची किंमत जास्त ठेवता येते, व ज्यांचा दैनंदिन गरजेच्या वस्तूंशी काहीही संबंध नसतो . म्हणजे अन्न, पाणी, निवारा, वस्त्र त्यांच्याशी संबंधित उद्योगात गुंतवणूक होत नसून दुय्यम गरजेच्या उत्पादनांकडे जास्त उद्योजक वळत आहेत . वरं, या सर्व वस्तू सर्वसामान्यांना परवडण्याच्या पलिकडेच आहेत . उद्योगांमधून निर्माण होणारा कचरा हा आपल्या देशातील निसर्गाची घडी विस्कटतो आहे . सामाजिक तसेच मानसिक स्वास्थ्य विघडवितो आहे . ऊर्जा वापरून केलेले पदार्थाचे रूपांतर हे नेहमीच प्रदूषण निर्माण करते . या शिवाय तांत्रिक प्रगती ही नेहमीच मानवी श्रम वाचविणारी असल्यामुळे उत्पादन उद्योगातून म्हणावी तेवढी रोजगार निर्मिती होत नाहीच . नाही म्हणायला सेवा क्षेत्रात भरपूर रोजगार उपलब्ध होतोय पण त्या प्रमाणात प्राथमिक गरजा भागविणा-या वस्तूंचे उत्पादन वाढलेले नाही . या सगळ्याचा परिपाक म्हणजे वस्तूंच्या किमती वाढत आहेत . आणि सामान्य माणसाचे जिणे अधिकाधिक अवघड होते आहे . विविध अहवाल आपणास असे सांगतात की देशातील आर्थिक वाढीचा वेग समाधानकारक आहे . पण मग असेही लक्षात येते की ही वाढ रोजगाराशी संबंधित नाही . ही आहे उपभोगाच्या वस्तूंशी संबंधित . दैनंदिन मूलभूत वापराच्या गोष्टींची टंचाई जाणवतेच आहे . किमती वाढत आहेत . आर्थिक विषमता वाढते आहे .

तंत्रज्ञानामुळे काय होते की निसर्गातील ऊर्जेचे, वस्तूंचे, पदार्थाचे प्रवाह हे मानवाकडे वळविले जातात . त्याचा फायदा माणसांना तेवढा होतो . इतर सर्व सजीव त्यापामून वंचित राहते, नष्ट होण्याच्या मार्गी लागते . तंत्रज्ञान आणि उद्योग हे 'निसर्ग' नावाच्या पुरवठेदाराशिवाय चालू राहू शकत नाहीत . तंत्रज्ञान हे निसर्गाची जागा घेऊ शकत नाही . त्याला पर्याय ठरू शकत नाही .

आपण हे तर पाहिले की उद्योगांमध्ये तोटा हा अपरिहार्य असतो . आणि आजवर हा तोटा सरकार सहन करित आले आहे . पण त्यामुळे प्राथमिक शिक्षण, आरोग्य, पाणी, अन्न पुरवठा या जबाबदा-यांवर योग्य तेवढा खर्च करण्याची सरकारची क्षमता राहिली नाही . मग झाले काय की सरकार बाजारपेठ, उलाढाल यां गोष्टींकडे जास्त लक्ष देऊ लागले, सामान्य नागरिकांच्या उन्नतीऐवजी . आता ऊर्जे विषयी बघायचे झाले तर सध्या पर्यायी ऊर्जा स्रोतांकडून बरीच अपेक्षा केली जात आहे . उद्योगधंद्यांची महागड्या डिझेलची वाढती गरज भागविण्यासाठी पर्यायी ऊर्जा स्रोतांकडे वळावे असे म्हटले जात आहे . परंतु समुद्र लाटा, सौर / पवन ऊर्जा यांसारख्या पर्यायी ऊर्जा व्यवस्था या देखिल दुर्दैवाने फायदेशीर नाहीत असे लक्षात येत आहे . हे सर्व इंधन पर्याय तयार करण्यासाठी लागणारी बॅटरी, पवनचक्की इत्यादी सामग्री, श्रम, पैसा आणि त्यातून मिळणारी ऊर्जा हा सर्व व्यवहार तोटयाचाच आहे हे सिद्ध होऊ लागले आहे . कारण थर्मोडायनॅमिक्सचे नियम सर्वांना सारखेच लागू पडतात . अर्थशास्त्रीय भाषेमध्ये सांगायचे झाल्यास अपारंपरिक ऊर्जा स्रोत हे सरकारने अनुदानित केल्याशिवाय टिकू शकत नाहीत . इकडे अणु ऊर्जेचा वापर हा केवळ खर्चिक नसून प्रदूषण निर्माण करणारा आहे हे सर्वश्रुत आहे . खरंतर ही अतिरिक्त ऊर्जा आपण कशासाठी वापरणार आहोत - चैनीच्या उत्पादनांसाठी का जनतेच्या प्राथमिक गरजा भागविण्यासाठी? हा प्रश्न आपणच आपल्याला विचारायला पाहिजे . महोदय, मला असे विचारणे भाग पडते की आपले सरकार देशाला तोटयात नेणा-या औद्योगिक अर्थव्यवस्थेकडे जास्त लक्ष का पुरविते आहे? याला काही पर्याय शोधणे, सुचविणे हे शक्य आहे का?

मला काही गोष्टी सुचतात त्या अशाः

1. तंत्रज्ञानाचा नेमका आणि निवडक वापर
2. ऊर्जेचा कमीत कमी वापर
3. अपारंपरिक ऊर्जेचा शास्त्रशुद्ध व विवेकी वापर (अथवा अपारंपरिक ऊर्जेचा वापर टाळणे)
4. निसर्गाचे संवर्धन आणि पुनरुज्जीवन अशा प्रकारे करणे की ज्यातून मोठया प्रमाणावर रोजगार निर्मिती होऊ शकेल .
5. सर्व प्रकारच्या जैवविविधतेचे रक्षण करणे .

या पर्यायी धोरणांमुळे सामान्य जनतेचे जे दीर्घगामी आणि आनंददायी कल्याण होईल त्याची तुलना तंत्रज्ञान निर्मित तात्पुरत्या सुविधांवर होऊ शकणार नाही .

सदर धोरणे अंमलात आणून रावविण्यासाठी हिंमत बांधावी लागेल . ही धमक आपल्या राज्यकर्त्यांकडे आहे का?

प्रकाश गोळे